

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ THOMAS REID*

Ο Thomas Reid (1710-1796), καθηγητής φιλοσοφίας στο King's College του Πανεπιστημίου του Aberdeen (1751-1764) και στη συνέχεια του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης (1764-1780), όπου διαδέχθηκε τον Adam Smith στην έδρα της ηθικής φιλοσοφίας, υπήρξε ιδρυτής της φιλοσοφίας του κοινού νοῦ, ή όποια είχε μεγάλη απήχηση στη δυτική σκέψη, ιδιαίτερα στη Βρετανία και τη Γερμανία, αλλά και στη μετα-επαναστατική Γαλλία και Αμερική, καθώς υποσχόταν, συνδέοντας την έμπειρία του κοινού νοῦ με τη φιλοσοφική και έπιστημονική σκέψη, πρόοδο και σταθερότητα, σε μιὰ εποχή ραγδαίων κοινωνικοπολιτικών, θρησκευτικών και έπιστημονικών αλλαγών¹. Σημαντική μορφή του σκωτικού Διαφωτισμοῦ, ό Reid άσκησε με τη φιλοσοφική του σκέψη μεγάλη επίδραση στην ανώτατη εκπαίδευση της Γαλλίας και της Αμερικής, κυρίως κατά τον 19ο αιώνα, και όδήγησε στη διαμόρφωση νεωτέρων φιλοσοφικών ρευμάτων, όπως ό θετικισμός, ό πραγματισμός και ή πνευματοκρατία, ενώ ανάλογη ήταν και ή επίδραση που ή φιλοσοφία του άσκησε την ίδια εποχή στη Γερμανία ως εναλλακτική λύση στον καντιανισμό². Ο Reid διαμόρφωσε,

* Αποτελεί έπεξεργασμένη μορφή της ανακοίνωσής μου στο 11ο Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας με θέμα «Η έννοια του υποκειμένου και οι μετασχηματισμοί της», όργάνωση Έλληνική Φιλοσοφική Έταιρεία και Τμήμα Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Πατρών (Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών, Πανεπιστημιούπολη Ρίου, Πάτρα, 17-19 Οκτωβρίου 2008).

1. Πβ. B. W. REDEKOP, Reid's Influence in Britain, Germany, France and America, στο *The Cambridge Companion to Thomas Reid*, έπιμ. T. CUNEO – R. VAN WOUDEMBERG, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, σσ. 313-339. Πβ. επίσης A. ESPINAS, La philosophie en Ecosse au XVIIIe siècle et les origines de la philosophie anglaise contemporaine, *Revue Philosophique de la France et de l'Etranger*, 11, 1881, σσ. 113-132, P. JANET, Le Spiritualisme français au dix-neuvième siècle, *Revue des deux Mondes*, 75, 1868, σσ. 353-385, και M. KUEHN, *Scottish Common Sense in Germany, 1768-1800, A Contribution to the History of Critical Philosophy*, Montreal and Kingston-London-Ithaca, McGill-Queen's University Press, 1987. Πβ. επίσης A. ΓΛΥΚΟΦΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της αίσθηταής του Thomas Reid*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου (69), Αθήνα, έκδ. Παν/μίου Αθηνών, 1988.

2. B. W. REDEKOP, Reid's Influence in Britain, Germany, France and America, *ένθ' άν.*

μαζί με άλλους Σκώτους φιλοσόφους, τη σκωτική φιλοσοφία, ως απάντηση στον ιδεαλισμό, τον υλισμό και τον σκεπτικισμό, ο οποίος στηρίχθηκε στην έννοια του κοινού νοῦ ὁ ὅποιος, ὡς ἐσωτερικὴ αἴσθηση, λαμβανόταν ὡς φυσικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλαμβάνει μὲ ἄμεσο τρόπο τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ γνώση. Θεωρώντας πὼς ὑπάρχουν «ὀρισμένες ἀρχές στίς ὁποῖες ἐκ συστάσεως τείνουμε νὰ πιστεύουμε καὶ τίς ὁποῖες εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ δεχόμαστε, ὡς δεδομένες, στήν καθημερινή ζωή»³, ἀρχές ἢ προτάσεις τοῦ κοινού νοῦ πού διερευνοῦσαν ἢ ἀμφισβητοῦσαν οἱ ὑλιστές ὅσο καὶ οἱ σκεπτικιστές καὶ οἱ ἰδεαλιστές, οἱ ὁποῖες ὅμως, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ «σώζουν τὸ ἄτομο καὶ τὴν κοινωνία ἀπὸ τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ χάος»⁴, ὑποστήριξε πὼς οἱ πλέον καθολικὲς ὅψεις τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας καὶ πρακτικῆς ἀπεικονίζουν τίς βασικὲς δομὲς τῆς σκέψης. Ἄλλωστε, ὁ Reid ἐπιχείρησε νὰ διερευνήσῃ τίς διανοητικὲς καὶ πρακτικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ καὶ νὰ δώσῃ τίς πρῶτες ἀρχές πού θεωροῦσε πὼς ἐνσωματώνονται στὸν «κοινὸ νοῦ», δηλαδή τὴ λογικὴ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου, λαμβάνοντας τὸν κοινὸ νοῦ ὡς δυνατότητα γιὰ ὀρισμένες πρωτότυπες καὶ ἐνορατικὲς κρίσεις οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς θεμέλια τοῦ παραγωγικοῦ λογισμοῦ. Λαμβάνοντας, παράλληλα, τὴ γλώσσα ὡς «ἀκριβὴ εἰκόνα τῶν ἀνθρώπινων σκέψεων», ὑποστήριξε πὼς ὑπάρχει κάτι κοινὸ σὲ ὅλες τίς γλώσσες καὶ πὼς «Ἡ διάκριση μεταξὺ οὐσιῶν καὶ ποιότητων πού ἀνήκουν σὲ αὐτές, μεταξὺ τῆς σκέψης καὶ τοῦ ὄντος πού σκέπτεται, μεταξὺ τῆς σκέψης καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς σκέψης, ἀνευρίσκεται στὴ δομὴ ὅλων τῶν γλωσσῶν. Ὡς ἐκ τούτου τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα πού καταργοῦν αὐτὲς τίς διακρίσεις ἀνοίγουν πόλεμο μὲ τὸν κοινὸ νοῦ τῆς ἀνθρωπότητας»⁵. Διακρίνοντας, ἄλλωστε, τίς ἀληθεῖς σὲ ἀναγκαῖες καὶ ἐνδεχόμενες, ἐπιχείρησε νὰ καθορίσῃ τίς ἀρχές τους, καὶ προσδιορίζοντας δώδεκα ἀρχές ἐνδεχομένων ἀληθειῶν, πού εἶναι ἐνορατικὲς καὶ ἄμεσες, ἀναφέρθηκε ἀρχικὰ στήν ἀξία τῆς συνείδησης γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξὸς κάθε ὄντος ἢ κατάστασης καὶ λειτουργίας τοῦ νοῦ⁶,

3. Πβ. Th. REID, *An Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense, Philosophical Works*, ἐπιμ. Sir William HAMILTON, εἰσαγωγή H. M. Bracken, 2 τόμ., Hildesheim, Georg Olms Verlagbuchhandlung, 1967, I, σ. 108b.

4. Πβ. G. MURPHY, *A Historical Introduction to Modern Psychology*, New York, Brace and Co., 1929, σ. 29.

5. Πβ. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, ἐν Th. REID, *Philosophical Works*, ἐπιμ. Sir William HAMILTON, ἐνθ' ἂν., I, σσ. 440b-441a.

6. Ὁ Reid ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ὑποκειμένου μὲ ψυχικὲς λειτουργίες ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαρξὴ ψυχικῶν καταστάσεων τῶν ὁποίων ἔχουμε συνείδηση, ἐνῶ ἡ συνείδηση (*consciousness*) ὀρίζεται ἀπὸ αὐτὸν ὡς δύναμη ἢ νοητικὴ λειτουργία μέσῳ τῆς ὁποίας γνωρίζουμε τὸ περιεχόμενο τοῦ νοῦ, τίς προσωπικὲς σκέψεις καὶ τοὺς σκοποὺς μας. Πβ. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, ἐνθ' ἂν., σ. 442b: «Consciousness is an operation of the understanding of its own kind, and cannot be logically defined. The objects of it are our

στή σύνδεση αὐτῆς μὲ τὸ ἐγώ⁷ ἀλλὰ καὶ στή σχέση ὀυσίας καὶ κατηγορήματος, στή διάκριση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου σὲ ὅλες τὶς νοητικὲς λειτουργίες, πὺν εἶναι πρῶτες ἀρχές γιὰ τὶς ὁποῖες συμφωνοῦν ὅλες οἱ γενεές, οἱ ὁποῖες ἐμπιστεύονται τὶς λειτουργίες τῶν ὕγιων ἀνθρώπων, ἀρχές τὶς ὁποῖες ὀνομάζει «ἀξιώματα, ἀρχές τοῦ κοινοῦ νοῦ, αὐταπόδεικτες ἀλήθειες, κοινὲς ἔννοιες»⁸.

Ἡ ἔννοια τοῦ ἐγώ, τοῦ ὑποκειμένου, εἶναι φανερό πῶς κατέχει κεντρικὴ θέση στή φιλοσοφία τοῦ Thomas Reid καὶ συνδέεται μὲ τὶς γνωσιοθεωρητικὲς τοῦ ἀντιλήψεις καὶ εἰδικότερα μὲ τὴν προβληματικὴ τοῦ γιὰ τὶς σχέσεις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀντίληψης καὶ αἰσθήματος, καθὼς καὶ μὲ τὴν κριτικὴ τὴν ὁποία ὁ Σκῶτος φιλόσοφος ἄσκησε στὶς θεωρίες τῆς ἀντίληψης προγενέστερων αὐτοῦ φιλοσόφων, ὅπως ὁ Berkeley καὶ ὁ Locke, οἱ ὁποῖες αὐτὸς θεωροῦσε πῶς ὀδήγησαν στὸν σκεπτικισμό τοῦ Hume. Διακρίνοντας μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, μεταξὺ σκέψης καὶ ὑποκειμένου τῆς σκέψης, πράξης καὶ πράττοντος, ὁ Reid ἐπισημαίνει ὅτι ἡ λέξη ἐγώ δηλώνει τὸ ὑποκείμενο πὺν ἔχει ἐμπειρίες διαφόρων νοητικῶν καταστάσεων, τονίζει τὸν ἐνεργητικὸ χαρακτήρα τοῦ νοῦ, θέση πὺν ἀπουσιάζει τόσο ἀπὸ τὸν ἐμπειρισμὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ ὀρθολογισμό, καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ συνδέσει τὴ νόηση μὲ τὴ συνείδηση καὶ νὰ προσδιορίσει τὴν προσωπικὴ ταυτότητα, διακρίνοντας τὴν «ἀτελὴ ταυτότητα» ἑνὸς ἀντικειμένου, ἡ ὁποία εἶναι «ἡ χωρο-χρονικὴ ταυτότητα παρὰ τὴν ἀλλαγὴ» ἀπὸ τὴν «τέλεια ταυτότητα», πὺν εἶναι ἡ ταυτότητα ἑνὸς προσώπου, ἡ ὁποία συνεχπάγεται «τὴ συνεχὴ ὑπαρξη ἑνὸς μὴ-ὀρατοῦ πράγματος πὺν καλεῖται ἐγώ»⁹. Ἐμπλουτίζοντας μὲ τὶς θέσεις τοῦ αὐτὸς τὴν προβληματικὴ τοῦ ἐμπειρισμοῦ γιὰ προβλήματα γνωσιοθεωρίας καὶ φιλοσοφίας τοῦ νοῦ ὁ

present pains, our pleasures, our hopes, our fears, our desires, our doubts, our thoughts of every kind; in a word, all the passions, and all the actions and operations of our own minds, while they are present. We may remember them when they are past; but we are conscious of them only while they are present. When a man is conscious of pain, he is certain of its existence; when he is conscious that he doubts or believes, he is certain of the existence of those operations. But the irresistible conviction he has of the reality of those operations is not the effect of reasoning; it is immediate and intuitive. The existence, therefore, of those passions and operations of our minds, of which we are conscious, is a first principle, which nature requires us to believe upon her authority».

7. Ἐνθ' ἀν., σ. 443b: «Another first principle, I think, is that the thoughts of which I am conscious, are the thoughts of a being which I call MYSELF, my MIND, my PERSON. The thoughts and feelings of which we are conscious are continually changing, and the thought of this moment is not the thought of the last; but something which I call myself, remains under this change of thought. This self has the same relation to all the successive thoughts I am conscious of – they are all my thoughts; and every thought which is not my thought, must be the thought of some other person».

8. Ἐνθ' ἀν., σ. 434b.

9. Πβ. Th. REID, *Essays on the Intellectual Powers of Man* (1785), essay III, κεφ. 4 καὶ 6 καὶ Essay VI, κεφ. 5. Γιὰ μιὰ κριτικὴ ἐξέταση τῆς ἀποψης τοῦ Reid γιὰ τὴν προσωπικὴ ταυτότητα, πβ. M. A. STEWART, Reid on Locke and Personal Identity: Some Lost Sources, *The Locke Newsletter*, 28, 1997, σσ. 105-116.

Reid διερεύνησε με συστηματικό τρόπο λειτουργίες του νοῦ, ὅπως ἡ ἀντίληψη, ἡ σύλληψη καὶ ἡ μνήμη, καὶ παρὰλλήλα εἶδε τὴ συνείδηση, ὅπως πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Hutcheson, ὡς μιὰ εἰδικὴ λειτουργία, μέσω τῆς ὁποίας γνωρίζουμε ἅμεσα τὸ περιεχόμενο τοῦ νοῦ, τὶς προσωπικὲς μας σκέψεις καὶ τοὺς σκοποὺς μας, ποὺ διαφέρει τόσο ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν μνήμη, ἡ ὁποία διακρίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν προσοχή καὶ τὸν στοχασμό¹⁰, ποὺ συνυπάρχει μαζί με τὴν ἀντίληψη καὶ κάθε λειτουργία τοῦ νοῦ. Ὁ Reid κατακρίθηκε, βέβαια, πὼς ἐπανεισήγαγε τὶς ἰδέες με τὴ μορφή τοῦ αἰσθήματος τὸ ὁποῖο παίζει κατ' αὐτὸν καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἀντιληπτικὴ διαδικασία, ἀλλὰ καὶ γιὰ χαλαρὴ χρήση τῶν λέξεων «ἐννοια» καὶ «ὑπόδειξη» καθὼς καὶ γιὰ ἀμφισημία ὡς πρὸς τὸ νόημα τῆς λέξης «ἰδέα», τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὰ καθόλου, ποὺ θεωροῦνται ἀπὸ αὐτὸν ἀμετάβλητες οὐσίες καὶ ἀντικείμενα τῆς νόησης ποὺ δὲν ἐπιβεβαιώνονται λογικά.

Ἡ θέση σύμφωνα με τὴν ὁποία ὁ νοῦς δὲν ἀντιλαμβάνεται ἅμεσα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀλλὰ μόνο τὶς νοητικὲς ἀναπαραστάσεις τους, αὐτὸ ποὺ ὁ Reid ὀνομάζει «θεωρία τῶν ἰδεῶν», «ἰδεατὴ ὑπόθεση» καὶ «ὁδὸ τῶν ἰδεῶν»¹¹, συνδέεται κυρίως με τὴν παράδοση τῆς νεότερης φιλοσοφίας καὶ φαίνεται νὰ ἐνοποιεῖ τὰ διστάμενα σὲ ἄλλα θέματα φιλοσοφικὰ συστήματα τῶν ὀρθολογιστῶν καὶ τῶν ἐμπειριστῶν. Οἱ ἰσχυρισμοὶ καὶ τὰ σφάλματα τῶν προηγούμενων καὶ σύγχρονων τοῦ φιλοσόφου, ὅπως λ.χ. τοῦ Descartes, τοῦ Berkeley, τοῦ Locke καὶ τοῦ Hume, γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθῶ στὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς ἀρχαιότητος τὰ ὁποία ὁ Reid ἀναφέρει, σχετικὰ με τὴν παραστατικὴ ἀντίληψη, δηλ. τὴ θεωρία πὼς ἡ ἀντίληψη στηρίζεται στὶς μεσολαβοῦσες ἰδέες, στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, καὶ ὄχι στὰ ἀντικείμενα καθ' αὐτά, θεωρήθηκαν ἀπὸ τὸν Reid πὼς καταστρέφουν τὴ σχέση μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου καὶ πὼς ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ τῶν ἄλλων νοήσεων. Βέβαια ὁ Reid δὲν ἀρνήθηκε τὴν ὑπαρξὴ ἰδεῶν¹² ἢ ἐννοιῶν στὴ διαδικασία τῆς ἀντί-

10. Πὰ τὴ διάκρισή της ἀπὸ τὴν ἀντίληψη καὶ τὴ μνήμη, ἀντιστοίχως, πβ. Th. REID, *Philosophical Works*, I, σσ. 22a, 223a, 297b καὶ 222b, 340a, 351a, καὶ γιὰ τὴ συνύπαρξή της με τὶς ἄλλες λειτουργίες, αὐτόθι, σ. 308. Πβ. καὶ Α. ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Ἡ γνωσιοθεωρητικὴ θεμελίωση τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Thomas Reid*, ἐνθ' ἄν., σσ. 31, 54, 65, 130, 195, 196, 205.

11. Πβ. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, ἐν Th. REID, *Philosophical Works*, τ. I, σσ. 73a, 128a, 96a, 236a, 241a, 106a-b, καὶ Α. ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Ἡ γνωσιοθεωρητικὴ θεμελίωση τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Thomas Reid*, σσ. 164-178.

12. Στὸν Σκωτὸ φιλόσοφο τὸ νόημα τῆς λέξης «ἰδέα» εἶναι ἀμφίσημο μιὰ καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει ἄλλοτε τὰ καθ' ὅλου, τὰ ὁποία αὐτὸς θεωροῦσε ἀμετάβλητες οὐσίες καὶ ἀντικείμενα τῆς νόησης, ποὺ δὲν ἐπιβεβαιώνονται λογικά, καὶ ἄλλοτε τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ἓνα *tertium quid*, κάτι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ὑπάρχον ἀντικείμενο καὶ τὸ νοοῦν ὑποκείμενο. Κατὰ τὸν Sir William Hamilton ὁ Reid δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιληφθεῖ πὼς τὸ παραστατικὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρονταν ὀρισμένες θεωρίες ἦταν ἓνα δημιούργημα τοῦ ἰδιοῦ τοῦ νοῦ. Πβ. Th. REID, *Philosophical Works*, ἐνθ' ἄν., I, σσ. 106a, 326b, note, 368b note, ἀλλὰ καὶ τὰ σχόλια τοῦ Hamilton στὸν τόμο II τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Reid, στὴν ὁποία παραπέμπουμε.

ληψης, όμως υποστήριξε ότι οί ιδέες και όχι τὰ φυσικά αντικείμενα είναι τὰ άμεσα δεδομένα τής αντίληψης, δηλ. ότι μιὰ όρισμένη έννοια ένός αντικειμένου μπορεί νά λάβει μεταφορική ή αναλογική σημασία και νά όνομασθεϊ «είκόνα» τοῦ υλικού αντικειμένου πού σχηματίζεται στόν νοῦ. Ὁ ίδιος, αποδέχεται τήν άποψη τοῦ κοινού άνθρώπου, ό όποίος αναγνωρίζει ότι «στήν αντίληψη τό αντικείμενο αὐτό καθ' αὐτό ὑπάρχει, στήν ανάμνηση ότι τό αντικείμενο ὑπῆρξε και στήν φαντασία ότι δέν ὑπῆρξε ποτέ», και συγχρόνως διευκρινίζει πώς ό νοῦς συνίσταται άπό φυσικές ή έμφυτες λειτουργίες, όπως ή συνείδηση, ή μνήμη, ή αντίληψη, ή φαντασία και ό λόγος (*reasoning*). Θεωρώντας πώς ή συνείδηση συνδέεται μέ όλες τίς νοητικές καταστάσεις, υποστηρίζει τήν αντικειμενική ὑπαρξη τοῦ υλικού κόσμου και θεωρεϊ ότι είναι σφάλμα τό νά εικάζουμε άπό τὰ αίσθήματά μας για τὰ χαρακτηριστικά τής φυσικής πραγματικότητας. Παράλληλα, διακρίνοντας, κατά τό παράδειγμα τοῦ Locke, μεταξύ πρωτευουσών και δευτερευουσών ποιότητων, ό Reid προέβη σέ μιὰ σημαντική διάκριση μεταξύ πρωτότυπης και έπίκτητης αντίληψης¹³, πού θεμελιώνεται στή θέση αὐτοῦ πώς τό περιεχόμενο τής συνείδησης συγκροτεϊται άπό έμπειρικά και προεμπειρικά στοιχεία, και έπισήμανε πώς οί έπίκτητες αντιλήψεις συνδέονται μέ τίς δευτερεύουσες ποιότητες, συνεπώς μέ τίς αϊσθήσεις τής γεύσης, τής άφῆς και τής όσφρησης, ένω οί πρωταρχικές μέ ποιότητες, όπως τό σχῆμα, ό όγκος, ή έκταση, ή κίνηση, ή σκληρότητα, ή μαλακότητα. Αναφερόμενος ιδιαίτερα στήν έπίκτητη αντίληψη, αὐτός όμιλεϊ για τή φαινομενική αντίληψη (*seeming perception*)¹⁴, στό πλαίσιο τής όποίας δέχεται, αναφορικά μέ τήν αϊσθηση τής άφῆς, ότι τό πραγματικό μέγεθος είναι τό πρωτότυπο αντικείμενο τής άφῆς, όχι όμως τής όρασης, μέ τήν όποία συλλαμβάνεται τό φαινομενικό μέγεθος πού μετράται μέ τή γωνία τήν όποία ένα αντικείμενο σχηματίζει σέ σχέση μέ τό μάτι¹⁵. Θεωρώντας, άλλωστε, τήν έμπειρία ως αὐτήν πού μάς καθοδηγεϊ στό νά διακρίνουμε τό πραγματικό άπό τό φαινομενικό μέγεθος, ό Reid προέβη σέ σαφή διάκριση πραγματικότητας και φαινομενικότητας και συγχρόνως διέκρινε σαφώς ανάμεσα στό αϊσθάνεσθαι (*sensing*) και τό αντιλαμβάνεσθαι (*perceiving*), νοητικές πράξεις πού είναι διαφορετικές, άν και συχνά συμβαίνουν ταυτόχρονα: «Όταν μυρίζω ένα τριαντάφυλλο ὑπάρχει στήν πράξη μου αὐτή τόσο τό αϊσθημα όσο και ή αντίληψη. Τό εὐχάριστο άρωμα πού αϊσθάνομαι, άν θεωρηθεϊ άπό μόνο του, χωρίς καμιά έξάρτηση άπό κάποιο έξωτερικό αντικείμενο, είναι κυρίως αϊσθημα... Ἡ οὐσία του συνίσταται στό ότι έχει γίνει αϊσθητό... Δέν ὑπάρχει διαφορά μεταξύ

13. Πβ. Α. ΓΛΥΚΟΦΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Ἡ γνωσιοθεωρητική θεμελίωση τής αϊσθητικῆς τοῦ Thomas Reid*, σσ. 21, 171, 183, 184, 196, 275.

14. Πβ. *Philosophical Works*, I, σσ. 335a-337a και Α. ΓΛΥΚΟΦΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *ένθ' άν.*, σ. 171.

15. Πβ. *Philosophical Works*, I, σσ. 363b-365b.

τοῦ αἰσθήματος (*sensation*) καὶ τοῦ συναισθήματος (*feeling*), εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό... Στὸ αἶσθημα δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο ποὺ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν πράξη τοῦ νοῦ, μὲ τὴν ὁποία ἔγινε αἰσθητὸ – καὶ τοῦτο ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ αἰσθήματα. Ἄν στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχουμε ὅταν μυρίζουμε ἓνα τριαντάφυλλο ... τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀντίληψης σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση, εἶναι μιὰ ποιότητα στὸ τριαντάφυλλο ποὺ τὴν διακρίνω μὲ τὴν αἴσθηση τῆς ὁσμῆς. Ἄν τεθεῖ τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ μυρωδιά βρίσκεται στὸ τριαντάφυλλο ἢ στὸν νοῦ ποὺ τὴν αἰσθάνεται, ἡ ἀπάντηση εἶναι προφανής: δύο διαφορετικὰ πράγματα φανερώνονται μὲ τὴ μυρωδιά τοῦ τριαντάφυλλου: ὅτι αὐτὴ ὑπάρχει στὸν νοῦ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι σὲ ἓνα ὄν ποὺ αἰσθάνεται, ἀλλὰ ταυτόχρονα, ὅτι εἶναι καὶ στὸ τριαντάφυλλο»¹⁶. Τὰ αἰσθήματα εἶναι κατὰ τὸν Reid μιὰ φυσικὴ ἀρχὴ πίστεως¹⁷, μιὰ ἔμφυτη γλώσσα ποὺ ἔκ συστάσεως διαθέτουμε, καὶ μᾶς πληροφοροῦν μὲ ἄμεσο τρόπο γιὰ τὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας, ἀφοῦ «ὑποδεικνύουν» τὰ ὑλικά ἀντικείμενα. Ὑποστηρίζοντας πὼς οἱ ἀνθρώπινες αἰσθήσεις δὲν μᾶς ἀπατοῦν συνεχῶς, παραδέχεται πὼς ὁ νοῦς λειτουργεῖ μὲ συγκεκριμένους νόμους ποὺ μᾶς παρέχουν ἀληθεῖς πίστεις, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁρισμένες αἰσθήσεις συνδέονται ἀναπόφευκτα μὲ τὴν ἀντίληψη καὶ πίστη στὴν ὑπαρξὴ ὁρισμένων ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, σύνδεση ποὺ δὲν εἶναι συνέπεια κάποιου νόμου τῆς φύσης ἀλλὰ νόμος τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Στὴν οὐσία αὐτὸς θεώρησε τὴν ἀντίληψη μιὰ σύνθετη λειτουργία τοῦ νοῦ ἢ ὁποία στηρίζεται (1) στὰ αἰσθήματα, (2) σὲ μιὰ ἄμεση πίστη ἢ πεποίθηση ποὺ ἀφορᾷ τὴν παρούσα ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμένου καὶ (3) στὸν ἄμεσο χαρακτήρα τῆς πίστεως ποὺ δὲν εἶναι προϊόν λογικῆς ἐπεξεργασίας. Θέλοντας νὰ ἀπαλλάξει τὴν ἀντίληψη ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα τῶν αἰσθημάτων ὑποστήριξε, ἄλλωστε, πὼς ἡ κρίση ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτὴ τὴν ἀντιληπτικὴ διαδικασία φανερώνει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὴν κριτικὴ του ἱκανότητα γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ ἄμεσα τὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο, μέσῳ τῶν αἰσθημάτων τὰ ὁποία «εἶναι φυσικὰ σημεία».

Ὁ Reid δέχεται πὼς ὑπάρχουν ὁρισμένες «φυσικὲς πίστεις» ποὺ στηρίζουν μιὰ ἀνεξάρτητη ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα καὶ συνδέονται μὲ τὴ

16. Πβ. *Inquiry into the Human Mind, Philosophical Works*, I, σ. 105a, καὶ *Essays on the Intellectual Powers of Man*, I, 289a καὶ 310a-b. Πὰ τὸ θέμα τῆς φαινομενολογικῆς αἰσθησης τοῦ «ἀντιλαμβάνεσθαι», βλέπε ἀναλυτικὰ στὴν *Εἰσαγωγή* τοῦ T. J. Duggan, στὸ Th. REID, *An Inquiry into the Human Mind*, Chicago, The University of Chicago Press, 1970, Εἰσαγωγή, σσ. XXIV-XXXII.

17. Οἱ Priestley καὶ Brown ἀσκοῦν κριτικὴ στὸν Reid γιὰ τὴν θεωροῦν πὼς αὐτὸς ἐπανεισηγάγε τις ἰδέες στὴν ἀντιληπτικὴ διαδικασία μὲ τὴ μορφή τοῦ αἰσθήματος, ἐνῶ ὁ Hamilton, ποὺ τὸν θεωρεῖ ὡς εἰσηγητὴ τοῦ παραστατικοῦ ρεαλισμοῦ, ὑποστηρίζει πὼς αὐτὸς προβαίνει σὲ χαλαρὴ χρῆση τῶν λέξεων «ἐννοια» καὶ «ὑπόδειξη». Πβ. P. G. WINCH, *The Notion of "Suggestion" in Thomas Reid's Theory of Perception*, *Philosophical Quarterly*, 3, 1953, σ. 329.

σύσταση του ανθρώπινου νοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Hume ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὶς φυσικὲς πίστεις ῥοπές, συνήθειες μὲ τὶς ὁποῖες ἀναπαράγουμε τὸν κόσμο, ὥς συνέπεια τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν. Γιὰ νὰ στηρίξει τὴ θεωρία του περὶ μιᾶς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ὁ Reid καταφεύγει στὶς ἔννοιες τῆς «ὑπόδειξης» (*suggestion*) καὶ τῆς «γνωστοποίησης» (*signification*), ποὺ εἶναι τεχνητοὶ ὅροι τοὺς ὁποῖους χρησιμοποιεῖ ὁ Σκωτὸς φιλόσοφος, γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ στὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα σχηματίζουμε «προθετικὲς καταλήψεις» (*intentional apprehensions*) ἀντικειμένων ποὺ ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα κατὰ τὴν ἀντίληψη. Οἱ ἐμπειρίες τῶν αἰσθήσεων διαμορφώνουν κατ' αὐτὸν μιὰ «σχέση ὑπόδειξης» (*a suggestion relation*), ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά τῆς παράγει ἔννοιες ἀντιληπτικὲς καὶ συγχρόνως πίστη ποὺ συνοδεύει τὴν ἀντίληψη. Ἐπομένως, αἰσθήματα ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὶς πρωτεύουσες ποιότητες (σχῆμα, μέγεθος, ὄγκο κ.ἄ.) γνωστοποιοῦν τὶς ποιότητες αὐτές, ἐνῶ παράλληλα ὑποδεικνύουν τὴ σύλληψη καὶ τὴν πίστη γιὰ τὴν πραγματικὴ τους ὑπαρξη. Οἱ ἔννοιες τῆς ὑπόδειξης καὶ τῆς γνωστοποίησης τὶς ὁποῖες ὁ Reid χρησιμοποιεῖ συνδέονται μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς φύσης τοῦ νοῦ ποὺ αὐτὸς ἐπιχειρεῖ κατὰ τὸ πρότυπο ἑνὸς φυσικοῦ φιλοσόφου, καὶ ἀναδεικνύουν τὸν ρόλο τῶν αἰσθημάτων καὶ τοῦ στοχασμοῦ σὲ σχέση μὲ δύο σημαντικὲς λειτουργίες τοῦ νοῦ, τὴν ἀντίληψη καὶ τὴν σύλληψη¹⁸.

Ἀκολουθώντας τὴ μέθοδο τῆς παρατήρησης καὶ τοῦ πειράματος, ποὺ ἐπέβαλαν στὴ φιλοσοφία ὁ Bacon καὶ ὁ Newton, καὶ στηριζόμενος σὲ ψυχολογικὲς προϋποθέσεις, ὅπως ἡ ἐνδοσκοπήση, ἡ προσοχή, ἡ παρατήρηση καὶ ὁ στοχασμός, ὁ Reid ἐπιχείρησε νὰ ἀνανεώσει τὴ φιλοσοφία στρέφοντας τὴν προσοχή του σὲ σημαντικὰ γνωσιοθεωρητικὰ προβλήματα καὶ νὰ περιγράψει τὴ φύση καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀκολουθώντας τὴ μέθοδο ἐξέτασης τοῦ φυσικοῦ κόσμου τὴν ὁποία ἐφαρμόζει ὁ φυσικὸς φιλόσοφος¹⁹. Ἐπιχειρώντας ἐπίσης νὰ ἀνατρέψει τὰ σφάλματα τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἰδεατῆς θεωρίας, ἡ ὁποία μοιάζει κατ' αὐτὸν «μὲ τὸν τρωικὸ ἵππο ποὺ κρατᾷ στὴν κοιλία του θάνατο καὶ καταστροφὴ γιὰ ὅλη τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸν κοινὸ νοῦ»²⁰ ἀλλὰ καὶ μὲ «σκοινὶ ἀπὸ ἄμμο»²¹, καὶ στηριζόμενος στὴν κληρονομιά τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, σημειώνει, τιθέμενος κριτικὰ πρὸς τοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεότερης ἐποχῆς: «Τὸ σκοτεινὸ σπήλαιον καὶ οἱ σκιὲς τοῦ Πλάτωνα, τὰ εἶδη τοῦ Ἀριστοτέλη, τὰ σωματίδια τοῦ Ἐπίκουρου, καὶ οἱ ἰδέες καὶ οἱ ἐντυπώσεις τῶν

18. Πβ. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, I, v καὶ II, xvi καὶ R. NICHOLS, *Thomas Reid's Theory of Perception*, Oxford, Clarendon Press, 2007, σσ. 41 κ. ἑξ.

19. Πβ. R. F. STALLEY, *Hume and Reid on the Nature of Action*, *Reid Studies*, I, 1986-87, σσ. 46 κ. ἑξ.

20. Th. REID, *Inquiry into the Human Mind*, ἐπιμ. W. HAMILTON, *ἔνθ' ἄν.*, I, σ. 132b.

21. *ἔνθ' ἄν.*, σ. 128b. Γιὰ ἀναλυτικότερη παρουσίαση καὶ κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τὸν Hamilton, ἐκδότῃ τοῦ Reid, πβ. σσ. 255a, 262, 263, 306a.

νεωτέρων φιλοσόφων, είναι προϊόντα της ανθρώπινης φαντασίωσης, που έφευρέθηκαν για να ικανοποιήσουν την έντονη επιθυμία τους για να γνωρίσουμε πώς αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. "Όμως είναι εξασφαλισμένες σε δύο ούσιώδη χαρακτηριστικά μιας αληθοῦς και φιλοσοφικής ανάλυσης του φαινομένου: και αυτό γιατί ούτε μπορούμε να έχουμε απόδειξη της ύπαρξής τους, ούτε, κι αν ακόμη υπάρχουν, μπορούμε να δείξουμε ότι θα μπορούσαν να παράγουν αντίληψη»²².

Ο Reid προϋποθέτει ότι ο νοῦς είναι προικισμένος με όρισμένες πρωταρχικές δυνάμεις και λειτουργίες, με ένα σύνολο αὐταποδείκτων ἀρχῶν και πίστευων, μέσω των οποίων εξηγεί χαρακτηριστικά της νοητικής ζωῆς επιχειρώντας να δώσει μια αποδεκτή εξήγηση για τη συνειδητότητα του περιεχομένου των σκέψεών μας. Στη θεωρία της αντίληψης, την οποία αὐτὸς δομεί για να ανατρέψει την ιδεατή θεωρία των νεωτέρων φιλοσόφων, αναφέρεται στην έννοιολογική συνειδητότητα που επιτυγχάνεται μέσω της κατάληψης (*apprehension*), ἡ ὁποία είναι εἶδος σύλληψης (*conception*) που παρουσιάζει στὸν νοῦ ἀντικείμενα μὴ ἐξαρτώμενα ἀπὸ αὐτόν, και ὡς ἐκ τούτου διακρίνεται ἀπὸ προθετικότητα, ὄντας «an immanent act of the mind»²³. Όρισμένος, ὁ Reid ἐπιχείρησε, τόσο στὸ *Inquiry on the Human Mind* (1764) ὅσο και στὰ *Essays on the Intellectual Powers of Man* (1785) και στὰ *Essays on the Active Powers of Man* (1788), διάκριση ὑποκειμένου και ἀντικειμένου, παρατηρητῆ και ἀντικειμένου τῆς παρατήρησης, και συνέδεσε τὴν ἀντίληψη μὲ τὴ σύλληψη, τὴν ὁποία θεωρεῖ λειτουργία ἀνεξήγητη ἀλλὰ, συγχρόνως, στοιχείο παρὸν σὲ ὅλες τὶς νοητικὲς καταστάσεις, ἂν και διευκρινίζει ὅτι δὲν είναι ὅλες οἱ νοητικὲς καταστάσεις, εἴτε συνειδητὲς και ἀσύνειδες, εἴτε αἰσθήματα και διαθέσεις, εἴτε ἀντιλήψεις και πίστες, προθετικές. Ὅπως ἐπισημαίνει, καταστάσεις που συνδέονται μὲ τὴ σύλληψη, τὴ φαντασία, τὴν ἀντίληψη, είναι προθετικὲς λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι αὐτὲς ὡς «προτασιακὲς διαθέσεις» (*propositional attitudes*) είναι σύνθετες μορφὲς ἀπλῆς κατάληψης: «Conceiving, imagining, apprehending, understanding, having a notion of a thing, are common words, used to express that operation of the understanding, which the logicians call simple apprehension... Logicians define simple apprehension to be the bare conception of a thing, without any judgment or belief about it»²⁴.

Πιο συγκεκριμένα, για τὸν Reid σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας είναι να παράσχει γνώση για τὸ ἐγὼ και τὸν κόσμο και, συγχρόνως, να ἀποφύγει τὸν σκεπτικισμό τὸν σχετικὸ μὲ τὴν ὑπαρξη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου και τῶν ἄλλων νοήσεων. Ὁ ἴδιος, μὲ τὸ να ὑποκαταστήσει τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν και τῶν

22. Ἐνθ' ἀν., σ. 326b.

23. Πβ. R. NICHOLS, *Thomas Reid's Theory of Perception*, ἐνθ' ἀν., σσ. 7 κ. ἐξ.

24. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, σ. 360a.

έντυπώσεων, πού την θεωρεί ένα ὁμορφο νοητικό κατασκεύασμα, με μιὰ θεωρία τοῦ νοῦ πού δομεῖται μέσῳ τῆς ἀνάλυσης τῶν νοητικῶν δυνάμεων τῆς ἀντίληψης καὶ τῆς σύλληψης, ἀνέπτυξε μιὰ θεωρία τῆς συνείδησης πού στηρίχθηκε στὴν ἔννοια τῆς προθετικότητας. Ἀντιδρώντας στὴ θεωρία τοῦ Hume, σύμφωνα με τὴν ὁποία ὅλες οἱ ιδέες προέρχονται ἀπὸ προηγούμενες ἐντυπώσεις, ἄποψη πού προέρχεται κατ' αὐτὸν ἀπὸ τὴν λοκιανὴ θέση σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ ιδέες μας προέρχονται ἀπὸ τὴν αἴσθηση καὶ τὸν στοχασμό, ὁ Reid τόσο στὸ *Inquiry* ὥς καὶ στὰ *Essays on the Intellectual Powers of Man* (1785) ἰσχυρίζεται πὼς ἡ λογικὴ συνέπεια τῆς ἰδεατῆς ὑπόθεσης εἶναι ὁ σκεπτικισμὸς γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων νοήσεων, καὶ πὼς ἡ ἀξία τοῦ Hume ἔγκειται στὸ ὅτι ἔφερε στὸ φῶς αὐτὲς τὶς σκεπτικιστικὲς νύξεις. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στὰ *Essays on the Active Powers of Man* (1789) ὑποστηρίζει πὼς μολονότι δὲν ἔχουμε «ἄμεση σύλληψη» τῆς ἔννοιας τῆς δυνάμης δὲν μπορούμε νὰ ἀποφύγουμε νὰ θεωροῦμε τὸν ἑαυτὸ μας ὡς ἀσκουῖντα ἐνεργητικὴ δύναμη. Ὅπως χαρακτηριστικὰ λέει: «Ἀναγνωρίζω πὼς ... τὸ νὰ ἔχουμε κάποια ἔννοια ἢ ιδέα τῆς δυνάμης εἶναι ἀσυνεπὲς μετὰ τὴ θεωρία τοῦ κ. Locke, σύμφωνα με τὴν ὁποία ὅλες οἱ ἀπλὲς ιδέες προέρχονται ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς αἰσθήσεις ἢ ἀπὸ τὴ συνείδηση. Ὁ κ. Hume ἀντιλήφθηκε αὐτὴ τὴν ἀσυνέπεια, καὶ σταθερὰ ὑποστήριξε ὅτι δὲν ἔχουμε ιδέα τῆς δυνάμης...»²⁵. Ὁ Reid ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ δύναμη εἶναι ποιότητα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει χωρὶς κάποιο ὑποκείμενο στὸ ὁποῖο ἀνήκει»²⁶ καὶ διακρίνοντας σὲ ἐνεργητικὲς, συνδεόμενες μετὰ τὴν πράξη, καὶ θεωρητικὲς δυνάμεις²⁷, διαφωνεῖ μετὰ τὴ λοκιανὴ διάκριση τῶν δυνάμεων σὲ ἐνεργητικὲς καὶ παθητικὲς. Θεωρώντας πὼς πολλὲς λειτουργίες τοῦ νοῦ συνεπάγονται μιὰ πίστη στὴν ἐνεργητικὴ δύναμη πού ὑπάρχει σὲ μᾶς καὶ στοὺς ἄλλους, ὑποστηρίζει πὼς ἡ συνείδηση, μετὰ τὴν ὁποία γνωρίζουμε τὶς λειτουργίες τοῦ νοῦ μας, εἶναι μιὰ δύναμη ἄμεση καὶ ἐνορατικὴ πού δηλώνει τὴν ἄμεση γνώση τὴν ὁποία ἔχουμε γιὰ τὶς παρούσες σκέψεις καὶ σκοποὺς καὶ γενικὰ γιὰ παρούσες λειτουργίες τοῦ νοῦ καὶ ὄχι γιὰ παρελθούσες, ἐπισημαίνοντας ὅτι «Ἡ συνείδηση εἶναι μιὰ λειτουργία τῆς νόησης ... πού δὲν μπορεῖ νὰ ὀριοθετῇ λογικά. Τὰ ἀντικείμενά της εἶναι οἱ παρόντες πόνοι, οἱ χαρὲς καὶ οἱ ἐλπίδες μας, οἱ φόβοι, οἱ ἀμφιβολίες, οἱ σκέψεις κάθε εἴδους ... μετὰ μιὰ λέξη, ὅλα τὰ πάθη καὶ ὅλες οἱ πράξεις καὶ λειτουργίες τοῦ νοῦ, ὅταν εἶναι παρόντα. Μποροῦμε νὰ τὰ θυμόμαστε ὅταν εἶναι παρελθόντα ἀλλὰ ἔχουμε ἐπίγνωση αὐτῶν μόνο ὅταν εἶναι παρόντα»²⁸. Ὁ Reid προβάλλει τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ σχέση πίστεως καὶ πράξης μετὰ αὐτὰ πού παρέχει γιὰ τὴν ἀντίληψη καὶ τὴ μνήμη καὶ συνδέο-

25. *Essays on the Active Powers of Man*, II, 513a.

26. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 514b.

27. *Ἐνθ' ἀν.*, 515a.

28. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, *Ἐνθ' ἀν.*, I, 222b κ. ἐξ.

ντας την αντίληψη με τη μνήμη προβάλλει τις ακόλουθες θέσεις: (1) Ἀντίληψη καὶ μνήμη ἀναφέρονται σὲ ἀντικείμενα· (2) Ἀντίληψη καὶ μνήμη συνεπάγονται διαφορετικὰ εἶδη νοητικῆς πράξης ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀναλυθοῦν ἐπακριβῶς σὲ σχέση μετὰ τις ἰδέες ἢ τις ἐντυπώσεις· (3) Ἀντίληψη καὶ μνήμη συνεπάγονται πίστη στὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀντικειμένων τους. Κατὰ τὸν Reid, συνεπῶς, ὅταν ἀντιλαμβανόμαστε κάτι, πιστεύουμε πὼς τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ τῆς ἀντίληψης ὑπάρχει καί, ὅταν θυμόμαστε ἓνα γεγονὸς, πιστεύουμε ὅτι συνέβη πραγματικά, καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅταν θέλουμε κάτι, πιστεύουμε ὅτι θὰ συμβεῖ πραγματικά. Συνεπῶς, καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς ἐνέργειες τοῦ νοῦ συνεπάγονται κάποια κρίση ἢ πίστη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀντίληψης, τῆς μνήμης καὶ τῆς βούλησης. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Reid ἐπισημαίνει συγχρόνως ἓνα θεμελιῶδες πρόβλημα τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Hume, ποὺ εἶναι ἡ ἔλλειψη προθετικότητας στὸν νοῦ, καὶ ὑποστηρίζει πὼς οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἐνεργὰ ὄντα, δὲν εἴμαστε ἀπλοὶ θεατὲς τοῦ κόσμου ἀλλὰ ἐνεργὰ μέλη μετὰ ἐλευθερίᾳ βούλησης καὶ πράξης²⁹. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ὁ Reid ἐπισημαίνει πὼς τὰ ἔργα τέχνης δὲν εἶναι παρὰ τὰ μέσα μετὰ τὰ ὁποῖα ἐξαντικεμενίζεται ἡ πρόθεση τοῦ καλλιτέχνη, σημεῖα ποὺ φανερώνουν ψυχικὲς διαθέσεις, ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς ποιότητες τοῦ καλλιτέχνη-δημιουργοῦ καὶ κυρίως ἐσκεμμένη, συνειδητὴ, δημιουργία. Εἰδικότερα στὸ θέμα τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητος τοῦ νοῦ, ὁ Reid τονίζει τὴν ἰκανότητα τοῦ νοῦ νὰ μεταβάλλει τὶς φυσικὲς μορφὲς καὶ τὶς ἐπίνοιες σὲ ἐκφραστικὸ ὄργανο μιᾶς ἐσκεμμένης δημιουργίας. Ἡ αἰσθητικὴ θεωρία αὐτοῦ, συνέπειά μιᾶς φιλοσοφίας τῆς συνείδησης, τονίζει πὼς ἡ ἐνέργεια τῆς βούλησης καὶ ἡ κρίση, ποὺ κατευθύνει τὴν ἔμπνευση τοῦ καλλιτέχνη, καὶ γενικότερα κάθε δημιουργικὴ πράξη, εἶναι σημαντικὸς παράγοντας τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος καὶ ἐκφράζει τὴ βουλευτικὴ ἐνέργεια καὶ τὸν ἔλλογο χαρακτήρα τῆς. Γενικότερα, ὁ Reid ὑποστηρίζει πὼς ἡ συνείδηση δὲν ἔχει παθητικὴ δομὴ καὶ πὼς οἱ νοητικὲς καταστάσεις νοοῦνται πάντοτε σὲ σχέση μετὰ κάποιο ἀντικείμενο. Ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει στὰ *Essays on the Active Powers of Man*, «ὅποτεδήποτε κάποιος βλέπει, ἀκούει, θυμᾶται, σκέπτεται, ἀμφιβάλλει, ἐνεργεῖ, ἢ κάνει κάποια ἄλλη νοητικὴ πράξη, ἡ πράξη αὐτὴ εἶναι προθετικὴ, στρέφεται δηλαδὴ πρὸς κάποιο ἀντικείμενο»³⁰, ἐνῶ στὸ ἐπίπεδο τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος ὁ τρόπος ἀπεικόνισης ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ μιᾶς ἐπίνοιας εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ προθετικὸς, καὶ ἐκφραστικὸς, ἀποκαλύπτοντας τὸ περιεχόμενο τῆς συνείδησης³¹. Τὰ ἔργα τέχνης,

29. Πβ. R. STALLEY, Hume and Reid on the Nature of Action, *Reid Studies*, I, 1986-87, σσ. 46 καὶ 48.

30. *Works*, II, 531b. Πβ. Α. ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Ἡ γνωσιοθεωρητικὴ θεμελίωση τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Thomas Reid*, σ. 130.

31. *Ἐνθ' ἄν.*

ζωντανός δεσμός του καλλιτέχνη και του θεωρού, φανερώνουν τη σχέση μεταξύ της δημιουργικής συνείδησης και του δημιουργημένου αντικειμένου και είναι αποτέλεσμα μιας «βουλευτικής πρόθεσης» (*volition*)³², μιας αριστοτελικής ύφης προαίρεσης, μιας προθετικής τάξεως πραξιακής.

Αναφερόμενος ειδικότερα στο θέμα της προσωπικής ταυτότητας, την οποία θεωρεί ως «τόσο απλή έννοια που δεν επιδέχεται όρισμό»³³, ο Reid υποστηρίζει πως αυτή «συνεπάγεται τη συνεχή ύπαρξη του αδιαίρετου πράγματος που καλῶ *ἐαυτό μου*. Οτιδήποτε κι αν είναι αυτό το ἐγώ, είναι πάντως κάτι που σκέπτεται, δρᾷ ἀπὸ πρόθεση, αποφασίζει, ἐνεργεῖ καὶ πάσχει. Πλὴν ὅμως δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ σκέψη, τὴ δραστηριότητα, τὸ συναίσθημα. Ἀπλῶς μὲ κάτι που σκέπτεται, δρᾷ καὶ πάσχει. Οἱ σκέψεις μου, οἱ πράξεις μου καὶ τὰ συναισθήματα ἀλλάζουν ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή. Δὲν ἔχουν συνεχή ἀλλὰ διαδοχική ὑπαρξη. Τὸ ἐγώ, ὅμως, ὁ *ἐαυτός μου*, στὸν ὅποιο ἀνήκουν, παραμένει ἀμετάβλητος διατηρώντας κάποια σχέση μὲ ὅλες τὲς διαδοχικὲς σκέψεις, τὲς πράξεις καὶ τὰ συναισθήματα που ἀποκαλῶ *δικά μου*»³⁴. Θεωρώντας πως ἡ σκέψη προϋποθέτει κάποιο πρόσωπο που στοχάζεται, μιὰ προσωπικότητα ξεχωριστή, ὁ Reid υποστηρίζει, ἀσκώντας κριτική στὸν Locke, πως «Οἱ σκέψεις τῶν ὁποίων ἔχω ἐπίγνωση, εἶναι σκέψεις ἑνὸς ὄντος που τὸ καλῶ *ἐαυτό μου*, *νοῦ μου*, *πρόσωπο μου*»³⁵, ἑνὸς προσώπου που παραμένει σταθερὸ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματά του μεταβάλλονται. Ὁ νοῦς, καὶ κατ' ἐπέκταση τὸ ἐγώ, συνεπῶς, στὴ φιλοσοφία τοῦ Reid, μὲ τὲς ἔμφυτες καὶ ἐπίκτητες ἱκανότητες που ἔχει, ἀντιλαμβάνεται καὶ συνάμα συλλαμβάνει τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ τὸν ἀναδημιουργεῖ μέσῳ τῶν νοητικῶν καταστάσεων τῆς συνείδησης, διαμορφώνοντας μιὰ σχέση μέσῳ τῆς ὁποίας ἄμεσα γνωρίζει, μέσῳ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, τόσο τὴ λειτουργία τῆς συνείδησης καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἐαυτό ὅσο καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ὕλικου κόσμου. Γιὰ τὸν Reid ἡ προθετικότητα τῶν νοητικῶν καταστάσεων καὶ σκέψεων διασώζει τὸν νοῦ ἀπὸ τὸν σκεπτικισμό καὶ ἀναδεικνύει τὴ σημασία τῆς συνείδησης στὴ νοητικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀθανασία ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ
(Αθήνα)

32. Γιὰ τὴν έννοια τῆς πρόθεσης ειδικότερα, πβ. P. C. CUMMINS, *Reid's Realism, Journal of the History of Ideas*, 12, 1974, σσ. 317-340 καὶ R. NICHOLS, *Thomas Reid's Theory of Perception*, ἐνθ' ἂν., σσ. 41-71.

33. Th. REID, *Essays on the Intellectual Powers of Man*, I, 344a.

34. ἐνθ' ἂν., σ. 345b.

35. ἐνθ' ἂν., σ. 443b.

THE CONCEPTION OF THE «SELF» IN THE PHILOSOPHY OF THOMAS REID

Abstract

Thomas Reid, the founder of the Scottish philosophy of common sense, is recognized today as one of the most important Scottish philosophers of the eighteenth century whose thought offered an alternative to Humean skepticism, Kantian idealism and Cartesian rationalism. Central issues in his theory of sensation and perception as well as in his theory on personal identity are connected with his criticism of the modern theory of ideas and especially with a refutation of David Hume's philosophical skepticism considered as the logic outcome of Berkeley's subjectivity and of various other trends that dominated philosophy since Descartes. Combining a significant response to the skeptical and idealist views of his days with a robust realism about mind and the world, Reid constructed a theory of human mind and its epistemic operations in a very different way from the usual eighteenth century epistemological theories, arguing that knowledge deriving from the mental process is based on first principles, the so-called common sense beliefs that are common in all languages. Wishing to rid the field of philosophy of skepticism and uncertainty concerning the possibility of knowledge, Reid formulated a theory of direct perception, by distinguishing sensation from perception and by stressing the importance of judgment, suggestion and belief in every act of perception. Reid presupposes that the mind is endowed with a number of powers and faculties through which it explains features of the mental life as well as features of the external world. In his theory of perception he discusses the importance of the intentionality of our mental states that accounts for the fact that our perceptions are directed at objects and shows that the Self is in every mental action aware of intentional objects mind-dependent as well as of physical objects mind-independent. Reid is referring to the existence of a Self equipped with mental functions but also to the existence of mental situations that we are aware of. By distinguishing between subject and object, between thought and the subject of thought, act and agent, Reid points out that the word «Self» denotes the subject that possesses various mental experiences, stresses the active character of the mind and attempts to connect the intellect with consciousness and to define personal identity by distinguishing between «incomplete identity» and «perfect identity». According to him, the «Self», by having innate and acquired capacities, perceives and at the same time conceives the external world and restructures it *via* consciousness' mental conditions, formulating thus a relation through which the Self immediately recognizes, through reason and the senses, the function of the consciousness as well as the objects of the material world.

A. GLYCOFRYDI-LEONTSINI